

TURUK

2019, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 20, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 12.01.2020

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 04.03.2020

Sayfa / Page: 75-86

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK903>

Yazar / Writer:

 Doç. Dr. Tülay ÇULHA

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
culhatulay@gmail.com

 Fatih BUDAK

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doktora Öğrencisi
fatihbudak41@gmail.com

FİRDEVSİ ŞÂHNÂME'SİNİN TÜRKÇE İLK ÇEVİRİSİ ÜZERİNE

Öz

İran'ın millî şairi kabul edilen Firdevsî ve eseri Şâhnâme, dünya çapında tanınan ve birçok dile çevirisi yapılmış millî bir destan örneğidir. Şâhnâme, sadece İranlıları değil diğer toplumların da kültürlerini ve edebiyatlarını büyük ölçüde etkilemiş bir eserdir.

Şâhnâme'nin 15. yüzyıldan itibaren Türkçeye birçok çevirisi yapılmış; bununla birlikte yine Şâhnâme konu, vezin ve içerik gibi özellikleri bakımından Türk edebiyatında birçok şaire ilham kaynağı olmuştur. Tarih yazıcılığımızın şekillenmesinde de önemli etkileri görülen bir eserdir. Hem edebî hem de tarih yazıcılığı bakımından, geçmişte Şâhnâme'den çokça yararlanılmıştır. Halkın da anlayabileceği biçimde Türkçe Şâhnâme tercümelelerinin yapılması ilerleyen dönemlerde halk arasında Şâhnâme anlatıcılarının, kıssa-hânların ortaya çıkmasına hatta meddahlık geleneğinin oluşmasına etki etmiştir.

Çalışmamızın amacı; Firdevsî, Şâhnâme, Şâhnâme'nin Türk kültürü, hikâye anlatıcılığı ve tarih yazıcılığı gibi konulardaki derin etkilerine değinmek, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan Hazine 1116 numarada

kayıtlı mensur Şâhnâme tercümesini dil ve yazım özellikleri bakımından ayrıntılı biçimde tanıtmak ve tercümedeki dönemin genel özelliklerinden farklı olan kullanımları açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Şâhnâme, Firdevsî, Eski Anadolu Türkçesi, Mensur Çeviri, Türk Edebiyatı.

ABOUT THE FIRST TRANSLATION OF FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME IN TURKISH

Abstract

Firdevsî, who is accepted as the national poet of Iran, and Shahnamah is an example of a national epic that is recognized around the world and translated into many languages. It has greatly influenced not only the Iranians but also the cultures of other societies.

Shahnamah has been translated into Turkish since the 15th century; with this, Shahnamah has become a source of inspiration for many poetry in Turkish literature in terms of features such as subject, venue and content. It is a work that has important effects in the formation of our historiography. In the sense of both literary and historiographical writers, Shahnamah has benefited much in the past. Making Turkish translations of Shahnamah in such a way that the public could understand contributed to the formation of Shahnamah narrators among the people, the emergence of shortshods and even the tradition of meddah.

The purpose of our work is introduce certain translations of Shahnamah, to explain the uses that are different from the general features of the period, located in Topkapı Palace Museum Library registered at number Hazine 1116 after having referred to the effects of Firdevsî, Shahnamah and Shahnamah on Turkish culture.

Keywords: Shahnamah, Firdevsî, Old Anatolian Turkish, Shahnamah's translation, Turkish literature.

1. GİRİŞ

1.1. Şâhnâme'nin Yazarı: Ebu'l-Kâsım-ı Firdevsî (D. 940 - Ö.1021)

940 yılında İran'ın Tûs şehrine bağlı Baj köyünde doğan Firdevsî'nin tam adı kaynaklarda Ebû'l-Kâsım Mansur bin Hasan Firdevsî olarak geçmektedir. Firdevsî, İran tarihini ve hükümdarlarının hikâyelerini derlediği Şâhnâme adlı eseriyle İran'ın millî şairi kabul edilmektedir.

Kaynaklarda ismi Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak olarak geçen babasının, Tûs Irmağı çevresinde bölgenin ileri gelen çiftlik sahiplerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu durum Firdevsî'nin çocukluğunda iyi bir eğitim almasında, Pehlevî dilini öğrenmesinde ve İran kültürünü daha yakından tanınmasında etkili olmuş, ileriki yıllarda yazacağı Şâhnâme adlı eseriyle İran millî kültürünün korunmasında da önemli rol üstlenmiştir.

Firdevsî'nin çocukluk ve gençlik yılları ile ilgili edinilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Şâhnâme'yi yazdığı dönemlerde oğlunu kaybeden şairin hayatının geri kalan bölümünde maddi sıkıntılar yaşadığı da bilinmektedir. Özellikle eserini sunduğu Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'dan

istediği teveccühü bulamayan Firdevsî, sultana ve çevresindeki yöneticilere yazdığı hiciv sebebiyle bir müddet doğduğu topraklardan uzakta yaşamak zorunda kalmıştır. Ölümüne yakın bir dönemde yeniden köyüne dönen şairin ölüm tarihi bazı kaynaklarda H. 411 (M. 1020), bazı kaynaklarda ise H. 416 (M. 1025) olarak geçmektedir. (Kanar 2010a: 125).

Firdevsî, Arap istilaları sonucunda unutulmaya yüz tutan İran millî kültürünü sadece yaşatmakla kalmamış; bu kültürü, hem gelecek nesillere aktarma hem de diğer kültürlerle tanıtma görevini üstlenmiştir.

1.2. Şâhnâme

İran edebiyatının en önemli yapıtlarından sayılan Şâhnâme, dünyanın yaratılışından başlayarak İslam dönemine kadarki İran tarihini, mitolojisini, kahramanlarını ve hükümdarlarını ele alan, oldukça hacimli bir eserdir. İranlıların kendi kültürlerini ve dillerini unutmaya başladıkları bir dönemde Firdevsî bir milletin kendi kimliğine yeniden kavuşmasını sağlamıştır.

İran'ın tüm tarihî ve destanî geleneklerini tek bir çatı altında toplamak isteyen Firdevsî, ilk olarak kendisinden önce şair Dakîkî'nin yazdığı 1000 beyitlik Şâhnâme'yi, halk arasında anlatılan hikâyeleri ve efsaneleri derlemiş; tüm bu derlemelerin sonunda karşımıza 60 bin beyitlik milli bir destan çıkmıştır. Eserinde sadece tarihî olay veya kişilere yer vermekle kalmayan Firdevsî, felsefî ve ahlakî konulara da değinmiş, kahramanlık şiirlerinin dışında aşk hikâyelerine ve didaktik şiirlere de yer vermiş; İranlıların değerlerini ve geçmişini tüm eserinde destansı bir üslupla anlatmaya çalışmıştır. (Kanar 2010b: 289).

Şâhnâme'nin bu denli hacimli ve etkileyici bir eser olmasında Firdevsî'nin şairlik yeteneği, İran kültürüne olan bağlılığı ve ana diline duyduğu sevgi yadsınamaz. Şairlik hayatına diğer şairlerde olduğu gibi gazel ve kaside türünde şiirler yazmakla başlayan Firdevsî'nin eski İran kaynaklarını derlemesinde Pehlevî dilini bilmesi de etkili olmuştur. Küçük yaşlardan itibaren bu dile ilgi duymuş ve bu dilde yazılan eserleri incelemiştir.

Şâhnâme'nin ilk redaksiyonuna muhtemelen H. 370 (M. 980) veya H. 380 (M. 990) yılında başladığı ve eserin H. 408 (M. 1018) yılında tamamlandığı düşünülmektedir. Eserini bölümler halinde yazmaya başlayan Firdevsî, daha sonra bu bölümler arasında bağlantı kurup metni bir bütün haline getirmiştir. Şâhnâme'yi dönemin en önemli hükümdarlarından Gazneli Sultan Mahmud'a sunmak isteyen şair, o zamana kadar Sultan Mahmud ile tanışma fırsatı bulamadığından hükümdarın kardeşi Nasr b. Sebük Tegin ile Vezir Ebü'l-Abbas Fazl b. Ahmed el-İsferâyînî tarafından sultanla tanıştırılmıştır. Sultan'dan beklediği karşılığı göremeyen şair buradan Tûs'a dönmüş ve memleketinde yoksulluk içinde ömrünü tamamlamıştır. Firdevsî'nin tabutunun şehirden çıktığı esnada, eserin değerini geç de olsa fark eden Sultan Mahmud'un Firdevsî'ye gönderdiği hediyelerle yüklü kervanın da şehre giriş yaptığı rivayetler arasındadır. (Kanar 2010b: 289).

Şâhnâme içerik bakımından mesnevi türüne uygun olarak yazılmış bir eserdir. Firdevsî eserinde İran mitolojisi ve tarihini anlatmaya başlamadan önce birçok mesnevîde olduğu gibi sırasıyla Allah'ı ve akli övüş; alemin, insanın, güneşin ve ayın yaratılışı; Hazreti Peygamber ve ashabını övüş; kitabın yazılışı ve bir dostun öğüdü; Mehmet oğlu Ebu Mansur ile Sultan Mahmud'u övüş konularına yer vermiştir. İlerleyen bölümlerde ise İran hükümdarlarına kronolojik olarak değinmiştir. Şâhnâme'nin aslı ve diğer dillere yapılan çevirileri manzum biçimde olsa da mensur biçimde yapılmış çevirileri de bulunmaktadır.

Aruzun “fe’ûlün / fe’ûlün / fe’ûlün / fe’ûl” vezniyle yazılmış, mesnevi tarzında bir destan olan Şâhnâme, hükümdarlar arasındaki mücadelelerin savaş ve doğa tasvirleriyle betimlendiği, söz sanatlarına ve yabancı kelimelere çok az yer verilen özgün bir eserdir. Bu özellikleri sebebiyle oldukça sadedir. Eser genel olarak dört döneme ayrılmıştır:

Pişdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîler. Zerdüş’t’e kadar olan padişahların tarihi Avesta’da mevcuttur. Pişdâdîler efsanevî şahsiyetlerdir; kısmen Hint-İran ortak mitolojisine dahildirler. Keyûmers, Avesta’ya göre yaratılan ilk insandır. Hûşeng, Tahmurs, Cemşid ve Menûçehr de ilk insan tipleridir. Sâsânîler devri Şâhnâme’nin üçte birini tutmaktadır. Şâhnâme’de bu unsurlar mitolojik mahiyetten çıkarılmış ve insanlaştırılmış, alelade insanlar ve padişahlar olarak gösterilmiştir. (Beyreli vd. 1999: 18).

1.3. Şâhnâme’nin Türk Edebiyatı ve Kültürüne Etkileri

Şâhnâme, İran kültürünü ve tarihini anlatan bir eser olarak karşımıza çıkarken zamanla diğer ulusların kültürlerini ve edebiyatlarını da etkilemiştir. Firdevsî’den sonra Arap, Türk ve Hint edebiyatlarında da Şâhnâme benzeri eserler yazılmıştır. Özellikle Türk kültürüne İran edebiyatından geçen Şâhnâme yazıcılığının ilk örnekleri Selçuklular döneminde ortaya çıkarken daha sonra Osmanlı döneminde de bu örneklerle rastlamaktayız.

Şâhnâme, Türk kültüründe etkisini zamanla göstermiş; 15. yüzyıldan itibaren eserin mensur ve manzum birçok çevirisi yapılmıştır. Özellikle halkın anlayabileceği üslûpta çevirilerin yapılması, Şâhnâme’ye ait hikâyelerin sözlü gelenekte yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kahvehânelerde ve meclislerde okunan Şâhnâme’ye ait hikâyeler, Türk halk hikâyeciliğinin ve meddahlık geleneğinin oluşmasında etkili olmuştur. Meddahlık kültürü aracılığıyla Şâhnâme’ye ait bu hikâyeler dilden dile dolaşmış ve Şâhnâme anlatıcıları ortaya çıkmıştır. İlerleyen dönemlerde halk arasında bu tür hikâye anlatıcılarına kıssa-hân ismi verilirken Şâhnâme anlatıcıları özel bir yere sahip olmuş; kendileri Şâhnâme-hân olarak adlandırılmıştır. Aynı geleneğin Türk kültürüne uyarlanmış örnekleri kabul edilen Salsalnâme, İskendernâme, Anternâme, Hamzanâme, Süleymannâme gibi eserlerde Şâhnâme’de yer alan birçok karaktere, olaya veya bölümlere de rastlamaktayız.

M. Fuad Köprülü Şâhnâme’nin Türk halk hikâyeciliği üzerindeki etkilerini şöyle açıklamaktadır:

İran medeniyetinin, şehirlerdeki Oğuz kitleleri üzerindeki nüfusu o kadar kuvvetli olmuştur ki daha XV. asırdan itibaren, kıssa-hân kelimesi ile aynı manada olarak Şeh-nâme-hân tabirinin kullanıldığını, müteâkip asırlarda ise Şeh-nâme okumakla meşhur meddahların yalnız saraylarda değil, orta halli halk kahvelerinde de bulunduğunu görmekteyiz. (Köprülü 2004: 324).

Halkın beğenisini kazanan Şâhnâme’den Osmanlı padişahları da etkilenmiş; kendileri için Şâhnâme tarzında Selim-nâme, Süleyman-nâme ve Şehinşeh-nâme isimli eserler yazdırmışlardır. Her ne kadar hükümdarların beğenisine sunulacağından taraflı ve abartılı ifadeler yer verilse de bu tür eserler, yazıldığı döneme ışık tutan tarihî belge niteliğindedir.

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminden itibaren Osmanlı padişahları kendi dönemlerinde meydana gelen önemli olayları Şâhnâme tarzında yazmak üzere devrin ünlü tarihçilerini saraylarında görevlendirmişlerdir. Böylece Osmanlı padişahları adına Farsça ve Türkçe Şâhnâme yazmak yaygınlaşmış ve Şâhnâmecilik denilen edebî bir tür ortaya çıkmıştır.

Şâhnâme'nin hem edebiyatımıza hem de kültürümüze görüldüğü üzere farklı şekilde yansımaları olmuştur. Özellikle mesnevi tarzında yazılan destansı hikayeler için konu ve ilham kaynağı olup bu tür kahramanlık hikayelerinin yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Şâhnâme'de yer alan karakter ya da olayların da Türk kültürüne adapte edilerek verildiğini görmekteyiz.

Şâhnâme'nin edebiyatımızda konu ve ilham kaynağı olduğu eserlere bakacak olursak ilk olarak karşımıza Ahmedî'nin İskender-nâme adlı eseri çıkacaktır. Bilindiği üzere İskender destanı ilk olarak Şâhnâme'de yer almıştır. Fars edebiyatında bu konuyu ilk kez ele alan kişi Firdevsî ve Nizamî iken Türk edebiyatında ise Ahmedî'dir. Ahmedî Şâhnâme'den konu itibarıyla faydalanmış olup kendi eserindeki İskender hikâyesi Firdevsî'ninkinden farklı gelişmektedir. Ayrıca Ali Şir Nevayî'nin Sedd-i İskenderîsi, Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesi, Figânî-i Karamânî'nin İskender-nâmesi, Fahri'nin Hüsrev ü Şirin isimli eserleri konu, vezin ve içerik bakımından Şâhnâme'den etkilenen eserler arasında sayılmaktadır. (Gültekin 2013: 243).

2. Şâhnâme'nin Osmanlı Döneminde Türkçeye Yapılmış Çevirileri

Şâhnâme'nin Osmanlı döneminde bilinen iki mensur, bir manzum toplam üç çevirisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki mütercimi bilinmeyen, II. Murat'ın emriyle yapılmış mensur çeviri (1450-1451), ikincisi Diyarbakırlı Şerif'nin Memlük Sultanı Kansu Gavri'ye sunduğu manzum çeviri (1511) ve üçüncüsü ise Mehdî Mahlaslı Derviş Hasan'ın kendisinden de eklemeler yaptığı mensur çeviridir. (1773)

a) Mensur Tercümelere

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1116 Numaralı Şâhnâme Tercümesi (1450-1451)

Osmanlı Devleti hükümdarı II. Murat'tan itibaren Şâhnâme'nin Türkçeye birçok tercümesinin yapıldığı görülmektedir. Şâhnâme'nin Türkçeye yapılan tercümelerinden bahseden araştırma ve yazılar incelendiğinde bütün olarak yapılan ilk tercümenin, II. Murat'ın emriyle kaleme alınan ve mütercimi belli olmayan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1116 ve Hazine 1518'de kayıtlı mensur nüshalar olduğu görülmektedir.

Hazine 1116'da kayıtlı ve doktora tez çalışmasının da konusunu oluşturan bu nüsha, içerik bakımından Şâhnâme'nin birinci bölümünü ihtiva etmektedir. Bu nüshanın devamı ise Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1518'de kayıtlı nüshadır. Bu iki nüsha birbirinden farklı olmayıp konu bakımından birbirinin devamı niteliğindedir. Her iki nüshanın dil özelliklerinin benzer olması, olaylar bakımından Hazine 1116 numaralı nüshanın bittiği yerden¹ Hazine 1518 numaralı nüshanın devam etmesi, her iki nüshanın da II. Murat'ın emri ile yazıldığı biliniyor gibi hususlar; bu iki nüshanın birbirinin devamı olduğunu, mensur bir nüshanın parçaları olduğunu söylememize imkân sağlar. Hazine 1116 numaralı nüsha Şâhnâme'nin başından Keyhüsrev ile Efrasiyab'ın savaştığı bölüme kadar gelmekte; Hazine 1518 numaralı nüsha ise Keyhüsrev ile Efrasiyab arasında geçen olaylardan başlayarak Şâhnâme'nin sonuna kadar devam etmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü Hazine 1116 ve Hazine 1518 numaralı nüshaları birbirinin devamı olan tek tercüme olarak kabul etmemiz gerekir.

¹ Şâhnâme'nin ikinci bölümünü içeren Hazine 1518 numaralı nüsha, Efrasiyab'ın Geng'den kaçması hikâyesinin ortasından başlar ve Mahûy-ı Surî hikâyesi ile biter.

Yapılan araştırmalar sonucunda nüshasın başka bir kopyasına rastlanmamıştır. Çalışmanın temelini oluşturan bu nüsha ile ilgili yazım özellikleri ve diğer bilgiler ilerleyen bölümde verilecektir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1518 Numaralı Şâhnâme Tercümesi (1450-1451)

Hazine 1116'da kayıtlı yazmanın devamı olan bu nüsha Mustafa KUĞU tarafından doktora tezi olarak çalışılmış olup transkripyon alfabesiyle Türkçeye aktarılmıştır.² Nüshanın sonunda yer alan

“Resül’ullâh hazretinüñ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem (7) hicretinden dört yüz dördüncü yılda Firdevs-i Tūsî, Sulţân Mahmüd adına Şeh-nâme’yi tamâm kıldı. Hicretinden sekiz yüz (8) elli dördüncü yılda Sulţân Murâd Hân emriyle Türkîye tercüme olundu ve-s-selâm.”

“Peygamber hazretlerinin hicretininin dört yüz dördüncü yılında Tûslu Firdevsî Sultan Mahmut adına (eserini) tamamladı. Hicri 854 yılında ise Sultan Murat Han’ın emriyle (eser) Türkçeye çevrilmiştir.”

ifadelerinden eserin 1450/1451 yılında tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Hicri 854/1450 tarihinde istinsah edilen bu eserin mütercimi ve müstensihisi belli değildir. 328 varaktan oluşan eserde dokuz adet minyatür de bulunmaktadır.

Bu nüsha dışında Hazine 1518 numaralı tercümenin bilinen üç nüshası daha vardır: İkinci nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Kitaplığı’nda 284 numarada kayıtlı; nesih yazıyla yazılmış bir yazmadır. Üçüncü nüsha ise İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 101’de kayıtlı olup başında eksik varaklar mevcuttur ve ciltleme esnasında sayfalar karışmıştır. Son ve dördüncü nüsha ise Avusturya Ulusal Kütüphane’de (Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt. 709 Han) bulunmaktadır. (Kuğu 2017: 7).

Mehdî Mahlaslı Derviş Hasan’ın Mensur Şâhnâme Tercümesi (1773)

Eserin üçüncü tercümesi II. Osman’ın emriyle Mehdi mahlaslı Derviş Hasan tarafından yapılmıştır. (Uppsala University Library, Celsing, nr. I). Şâhnâme’nin I. cildini içeren bu eserde otuz adet minyatür vardır. Aynı tercümenin diğer bir nüshası Paris Bibliothque Nationale’de olup (Suppl Turc, nr. 320) eserin ikinci bölümünü ihtiva etmektedir. Bu nüshada da bir adet minyatür bulunmaktadır. İlk defa Orhan Şaik Gökyay’ın bahsettiği Şâhnâme’nin bu mensur tercümesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde kayıtlı olup (TY, nr. 6131-6133) üç cilttir ve mütercimi belli değildir. Eserde 104 adet minyatür mevcuttur. I. cildin sonunda istinsahının Derviş Mustafa tarafından 1187 (1773) yılında tamamlandığı kaydedilmiştir. Serbest bir tercüme niteliğinde olan bu çeviriye halk arasındaki çeşitli rivayetler ilave edilirken Süleyman-nâme ve Tevarih-i Kebir gibi eserlerden faydalanılmıştır. Hikâye üslubuyla kaleme alınan bu tercümede geçen deyimler ve atasözleri, savaş tasvirlerindeki yansıma sözler, argo diye nitelendirilebilecek kelimeler dönemin söz varlığını ortaya koymasından önemlidir. (Kültürel 2010: 290).

b) Manzum Tercümeleler

Diyarbakırlı Şerifi’nin (Şerifi-i Âmedî) Manzum Şâhnâme Tercümesi (1511)

² Hazine 1518’de kayıtlı nüsha, içerik olarak doktora tez çalışmasının (Hazine 1116’da kayıtlı nüsha) devamı niteliğindedir. Çalışmamız esnasında bu söz konusu nüshanın Mustafa KUĞU tarafından doktora tezi olarak çalışılıp tamamlandığından haberdar olduk.

Şâhnâme'nin Türkçeye yapılan ikinci tercümesi Diyarbakırlı Şerifi (Şerifi-i Âmedi) tarafından manzum olarak yapılmış ve 916'da (Mart 1511) Memlük sultanı Kansu Gavri'ye sunulmuştur. Eser "Şerifi Şâhnâme Çevirisi" adıyla Zuhâl KÜLTÜRÂL ve Latif BEYRELİ tarafından doktora tezi olarak neşredilmiştir. Aynı zamanda eser Şâhnâme'nin bilinen tek manzum tercümesidir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan bu eser iki cilt olup 1170 varaktır. Her sayfada iki sütun halinde yirmi beş beyit bulunmaktadır. Eser büyük boy olup bazı kısımları tamir görmüş, bazı yerlere de sonradan ilaveler yapılmıştır. Baştaki ilk iki sayfa tezhiplidir. Ketebesinde Şerifi tarafından tercüme ve istinsah edildiği hususu ile eserin bitiş tarihi kayıtlıdır. Eserde birinci ciltte 37, ikinci ciltte 24 olmak üzere toplam 61 adet minyatür bulunmaktadır. Çevirinin birinci cildinde 29709, ikinci cildinde ise 26786 beyit/satır bulunmaktadır. Eserin tamamı 56506 beyitten oluşmaktadır.

Tercümenin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1522, Hazine 1520, Hazine 1521; Süleymaniye Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa-983, Millet Kütüphanesi -1184, New York Public Library- Turkish Manuscript-1, British Museum-7204, British Museum-1126 numaralı kayıtlarda nüshaları bulunmaktadır.

3. Şâhnâme'nin Bilinen İlk Türkçe Çevirisi (TSMK H. 1116)

Şâhnâme'nin Türkçeye çevirileri içinde bilinen en eski çevirisi, Osmanlı hükümdarı II. Murat'ın emriyle H. 854/ M.1450 yılında yapılan nesir çeviridir. Eserin mütercimi veya müstensihini hakkında kaynaklarda bilgi tespit edilememiştir. Nüsha çalışıldığında da mütercim ya da müstensihin adına hiçbir yerde rastlanmamıştır. Doktora tezimin konusu olan ve üzerinde çalıştığım söz konusu nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Hazine 1116'da kayıtlıdır. Eserin tespit edilebilen başka bir kopyası da bulunmamaktadır.

Aharlı kağıt üzerine yazılan nüsha 425x235 mm boyutlarındadır. Nüsha ser-levha müzehhep olup cetveller kırmızı olarak gösterilmiştir. Nüshanın dışı vişne çürüğü renginde, deri ciltli ve mikleblidir. Eser 330 varaktan oluşup içerisinde Osmanlı tarzında altı adet minyatür bulunmaktadır. Kısmen harekeli nesih ile yazılan eserin her bir varacağı ortalama 25 satırdır. 1b sayfası, içerisinde bulunan ser-levhadan ötürü 11 satırdan ibarettir. Eserde bölüm başlıkları okuyucunun algılamasını kolaylaştırmak amacıyla kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İlk varaklarda bölüm başlıkları Farsça verilirken ilerleyen kısımlarda başlıklar Türkçe verilmiştir. Yazmanın başındaki sayfada başlık, minyatür ve varak sayıları ile kayıtlı olduğu bölüm hakkında Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki görevlilerce yazıldığı düşünülen Arap harfli bilgiler bulunmaktadır.

Eserin varaklarında herhangi bir yıpranma, yırtılma görülmemektedir. II. Murat'ın emriyle tercüme edildiği için son derece kaliteli bir kâğıda, güzel bir yazıyla geçirilmiş olan nüshanın tüm varakları okumaya elverişlidir.

Metin, büyük ölçüde mensur olarak kaleme alınmıştır. Ancak ahlakî ders veren bölümler ile hikmetli sözler beyitler şeklinde aralara eklenmiştir. Kimi zaman mütercim de kendi fikirlerini belirtmek, olaylar karşısında bakış açısını ortaya koymak amacıyla çeviriye manzum bölümler eklemiştir; ancak metnin geneline göre mütercim çeviri dışında yaptığı kendine ait eklemeler oldukça sınırlıdır.

Yazma, Şâhnâme'nin başından Keyhüsrev ile Efrasiyab'ın savaşına kadar olan bölümü kapsamaktadır. Tercümenin devamını oluşturan ikinci yazma ise daha önce bahsettiğimiz Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1518'de kayıtlı nüshadır.

Mütercim, Firdevsî'nin bu eserini tercüme ederken büyük küçük herkesin bu eserden yararlanmasını hedeflemekte, hikâyeleri işitip geçmişten ibret alınması gerektiğini kendi sözleriyle ifade etmektedir. Ayrıca ifadelerinden II. Murat tarafından desteklendiği anlaşılan mütercim, kendini ilim dergâhının bir hizmetkârı olarak görmekte ve tercümenin yapılaş amacını (sebeb-i telif) şu sözlerle ifade etmektedir:

“Fârisî'den Türkîyye gele tâ cemî' ulu kiçi fâyda-mend olalar hikâyetlerin eşidüp ve rivâyetlerin diñleyeler her biri i 'tibâr alup bir nesne añlayalar ki rûz-gâruñ işi evvelden âhire degin 'ibretdür 'akl olan 'ibret nazarı-y-la bunuñ seyrini ve devrini rahmetini ve cevriñi müşâhede eder kudretu'l-lahtan bu dutup şıbgatu'l-lahtan reng alur eyle olsa Pehlevî dili müşekkeldür ba'zi kimesne mu'tâlâ'asından hażz alur ve ba'zi kişiler bi-behre kalur bu kimine ki ol ulu dergâhuñ cümle hizmet-gârlarınıñ bir kemteriydüm fi-l-cümle dervîşâne pâdişâhuma evkâtda nazm-ıla du'â ve neşr-ile şenâ ederdüm pes ol dergâh-ı 'âlîden bunuñ tercümesine ben kimesneye işâret oldı ol işâretten cânuma ve gönlüme beşâret yetişdi.

şehen-şâh adına tutuben hâme

getürdüm dile vasf-ı ŞEHNÂME”³

“Farsçadan Türkçeye çevrilen (bu eserden) büyük küçük herkes faydalansın, hikayeleri ve rivâyetleri dinleyip bunların her birinden ders çıkarıp anlasınlar ki zamanın geçmişten geleceğe kadar yaptığı daima ders vermektir. Akıllı olan bu ibretler sayesinde Allah'ın rahmetinin ve gücünün farkına varır. Pehlevce gösterişli(gelişmiş) bir dildir. Kimisi onunla yazıp düşünmekten zevk alırken kimisi de onun güzelliğinden nasipsiz kalır. Ben de bu ulu dergâhın bir hizmetkârıyım, bu dergâhta padişahıma dua edip şükrederdim, sonra bu yüce dergâhta bu eserin tercümesi benden istendi ve bu istekten ötürü de gönlüme sevinç doldu.

Şâhlar şâhı adına kalem tutup

Şehnâme'nin vasfını dile getirdim.”

Tercümenin yapılaş şekline bakıldığında, mütercimin Firdevsî'nin Şâhnâme'si ile birebir bir çeviri yapmaya çalıştığı görülmektedir. Çünkü olay örgüsü bakımından tercümenin Şâhnâme'nin aslı ile paralel gittiği ve büyük ölçüde kelimelerin aynı anlamları verecek şekilde kullanılmaya gayret edildiği görülmektedir. Mütercim, çeviriye nesnel bir bakış açısı ile yaklaşmış ve olayları olduğu gibi aktarmış; özellikle Türklerle ilgili bölümlerde herhangi bir değişikliğe gitmemiştir. Bu da mütercimin o dönemde öznel ve taraflı bir çeviri anlayışından uzak durmaya çalıştığını göstermektedir. Tercümenin ilk varaklarında yer yer anlam karışıklıkları ve tutukluklar görülmektedir, mütercimin metni tanıdıkça çevirideki bu acemiliği yerini daha anlaşılır bir ifade biçimine bırakmıştır.

³ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 1116 numaralı nüsha, 4a/11-17 satır aralıkları.

Türkçeye yapılan bu çeviride mütercimim başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Kelimesi kelimesine çeviri yapılmaya çalışıldığından zaman zaman cümle yapılarında Türkçeye uygun olmayan kullanımların anlam bozukluğuna yol açtığı görülmektedir. Ayrıca sık sık yapılan yazım hataları, kelimelerin yazımındaki tutarsızlıklar (örn: *taht/taht*) eserin müstensihlerinin eğitim durumlarının çok iyi olmadığı ya da görme bozuklukları yaşadıkları fikrini uyandırmaktadır. Nüshanın bir diğer dikkat çeken özelliği ise metnin üç yerinde yazı karakterinin değişmesidir. Bu durum bize nüshanın sadece bir değil birden fazla müstensihin elinden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir.

Eser deyim ve atasözleri bakımından da oldukça zengindir. 15. yüzyılın kelime hazinesine ışık tutan bu tercümede daha önce sözcüklerde karşılaşılmayan yeni kelimelere de rastlanmıştır. Bu kelimelerin kimi zaman Farsça kelimelere karşılık bulmak amacıyla mütercim tarafından türetildiğini düşünmekteyiz. (bezent-süs *Hazine 1116 16a/4*, süstlemek-güçsüz bırakmak *Hazine 1116 19a/21*, suraşmak-sulamak *Hazine 1116 25b/8*). Ayrıca eser sanatlı söyleyişlerden, mazmunlardan ve yabancı sözcüklerden uzaktır. Halkın anlayabileceği günlük bir dille yazılmış olması eserin geniş kitlelere ulaştırılmaya çalışıldığını da göstermektedir.

3.1. Nüshanın Yazım Özellikleri

Doktora çalışmasının konusunu oluşturan söz konusu Firdevsî Şâhnâme'sinin ilk Türkçe çevirisi 1450 yılında yapılmıştır. Bilindiği üzere Eski Anadolu Türkçesi Dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde eserler imlâ bakımından birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Birçok eserin kendi nüshaları arasında dâhi farklı yazım özellikleri görülebilmektedir. Bu yüzden Eski Anadolu Türkçesinde kurallı ve belirli bir imlâdan söz etmek mümkün değildir.

Şâhnâme çevirisinde hem Eski Türkçe imlâ geleneğinden gelen Uygur imlâsının hem de Arap-Fars imlâ geleneklerinin izlerini görmek mümkündür. Çeviri, okunaklı bir nesih yazısıyla yazılmış olup ilk iki varak okuma kolaylığı sağlaması ve yazım özelliklerini anlamamız için müstensih tarafından harekeli şekilde yazılmıştır.

Nüshanın bir diğer dikkat çeken imlâ özelliği ise metnin üç yerinde yazı karakterinin değişmesidir. Bu durum bize nüshanın sadece bir değil birden fazla müstensihin elinden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Nüshanın başlıca dil özellikleri ise şu şekildedir:

1. Ön ünlüyle biten kelimelere kimi zaman art ünlülerle başlayan ekler getirilmiştir. Bu durum o dönemde kelimelerin kalın telaffuz edildiğini de göstermektedir: *kāmıllıġı* (کامللی) (7a\19), *selāmetlıġla* (سلامتله) (29a\22).
2. Kelimelere getirilen eklerin kimi zaman kelimeye bitişik yazılmadan ayrı yazılması: *nesnenüñ* (نسنه نون) (2a\07), *taşa* (طاشا), *èdeceksin* (ایدجك سن) (7b\20).
3. Yükleme hal ekinin veya 3. tekil iyelik ekinin kimi örneklerde hemze, kimi örneklerde ise esre ile gösterilmesi: *vaşfı* (وصف) (1b\11), *kişiyi* (كشی) (2a\02), *nameyi* (نامه) (3b\02), *nesneleri* (نسنلر) (2a\3), *şehzadeyi* (شهزاده) (4b\14), *çeriysi* (چری) (47b\20).

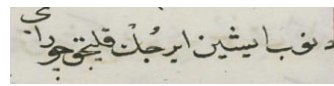
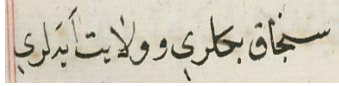
Bazı kelime sonlarında -özellikle görülen geçmiş zaman ekinde- /i/ sesinin gösterilmemesi: *dind[i]* (دند) (2a\18), *karşulad[ı]* (قرشولد) (36a\25).

4. Ünlü ile biten kelimelere getirilen yüklem hal ekinin ve yardımcı sesin tek harfle gösterilmesi: *kaşay* (قیای) (5b\01), *yazuy* (یازوی) (6a\16), *dünyāy* (دونیای) (7a\12), *kendüy* (کندوی) (7b\06,09).

Ünlülerin yazımında görülen ikili kullanımlar:

<i>aña</i> انه (43b/24),	<i>aña</i> اكا (36a/1)
<i>bêl</i> بیل (49a/21),	<i>bêl</i> بل (30b/16)
<i>daḥı</i> داخی (43b/24),	<i>daḥı</i> دخی (6b/6)
<i>êki</i> ایکی (20a/17),	<i>êki</i> اکی (20a/12)
<i>gece</i> کچه (27b/15),	<i>gece</i> کجه (12b/1)
<i>ırak</i> ایراق (54b/6),	<i>ırak</i> اراق (44a/2)
<i>ırmaḳ</i> ایرماق (40b/6),	<i>ırmaḳ</i> ارماق (40b/5)
<i>ince</i> اینجه (34b/14),	<i>ince</i> انجه (41b/21)
<i>iş</i> ایش (18a/13),	<i>iş</i> أش (18a/6)
<i>ḳoca</i> قوجه (11b/16),	<i>ḳoca</i> قوجا (55b/9)
<i>oḡul</i> اوغل (3a/3),	<i>oḡul</i> اوغول (43a/19)
<i>oḳ</i> اوق (49b/8),	<i>oḳ</i> اق (54a/4)
<i>taşa</i> طاشا (5b/2),	<i>taşa</i> طاشه (5b/4)
<i>toḡrı</i> طغری (48b/25),	<i>toḡru</i> طغرو (52b/25)

5. Az kullanılan, eski ya da halk arasında bilinmemeye ihtimali olan kelimelerin yanlış okunmasını önlemek için harekeli biçimde yazılması:

(sancāḳ begleri ve vilāyet **eyeleri**) (18b\17) (**eye**: yönetici) (dönüp **İrec'ün** kılacak çü rāy).

6. Bazı kelime ve eklerin yazımında müstensih hatası olarak düşünülebilecek ikili yazım şekilleri: **taht** kelimesinde “**h**” sesi /**h**/ biçiminde ve /**h**/ biçiminde karşımıza çıkmaktadır: **taht** (تحت) (6a\07, 28a\11, 42b\23); **taht** (تخت) (20b\05, 24a\24, 31a\09).

7. **Kapalı ê** sesinin birçok örnekte ve metnin genelinde “**ye**” (ی) harfi ile gösterilirken kimi örneklerde gösterilmemesi: **êdüp** (ادوب) (9a\06), **êdüp** (ایدوب) (13a\06), **êdindi** (ایدندی) (2b\02), **êdindi** (اندندی) (24a\23).

yêr kelimesinde de **kapalı ê** sesi çoğu örnekte gösterilirken kimi örneklerde gösterilmemiştir: **yêr** (یر) (1b\14, 2a\19, 4b\23); **yêr** (بیر) (14b\11, 26a\13, 42b\22).

8. **Ki** bağlacının kimi zaman kelimeye bitişik kimi zaman da ayrı yazılması: **yıḡıldı-ki** (یغلدیکه) (26b\11), **şöyle-ki** (شویله) (35b\12); **söz açdı ki** (اجدی که) (48a\12), **ol şāhsın ki dād êdicisin** (شاهسن که) (29a\22).

9. /p/ sesinin metinde çoğu kelimedede “**be**” (ب) harfi ile gösterilirken kimi örneklerde ise “**pe**” (پ) harfi ile gösterilmesi: **çeküp** (چکوپ) (6a\04), **örtüp** (اورتوپ) (7b\23).

-Up zarf-fiil eki kimi örneklerde sadece /b/ veya /p/ harfi ile gösterilirken kimi örneklerde vav harfi de eklenmektedir: aç**up** (اچوب) (33b\20), kork**up** (قورقب) (34a\03).

10. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde daima dar ünlülü kullanılan ve bu sebeple düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulmasına sebep olan +IK eki, metinde bazı örneklerde beklenilen aksine yuvarlak ünlülü biçim de gösterilmiştir: şayrulu**ğ**uñ (صيرولغك) (6b\22), éyülükle (ايلوكله) (12a\07).
11. /c/ ve /ç/ ünsüzleri Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde ç (چ) ve cim (ج) işareti ile ayrı ayrı gösterilmiştir. Ancak metnimizde iki sesin gösteriminde bir birlik görülmemekte ve /c/ sesinin ç harfi ya da /ç/ sesinin cim harfi ile gösterildiği örnekler de bulunmaktadır: acı**k**dı (اچكدى) (34\23), aç**d**ı (اچدى) (9b\21), ağa**ç** (اغچ) (24b\2), alda**ğ**u**ç** (الدغچ) (5a\14), bal**ç**ık (بلچق) (6b\16), çise (جسسه) (14a\18), ki**ç**i (كچى) (4a\11)
12. Bildirme eki olan /dUrUr/ edatıyla birlikte bu edatın ekleşmiş şekli olan /-dUr/ biçimi de kullanılmıştır: tur-ur> dur-ur>dur
andan durur (34b\12), çok durur (2a\11), kayadur (29b\15), sendendür (35b\7), şöyledür (46a\16), var durur (8a\4)
13. Arapça ve Farsça kelimeleri birbirine bağlayan u, ü bağlaçlarının metnin genelinde ayrı yazılırken kimi söz öbeklerinde ilk kelimeyle bitişik yazılması ya da bu bağlaçların sadece hareke ile gösterilmesi: dün ü gün (دونو كون) (6b\08), ten ü cān (تنو جان) (6b\14), taht [u] baht (تختت بخت) (35b\03)

Bazı kelimelerde yazım yanlışlıkları, eksik veya yanlış yazılmış nokta tasarrufları, aynı kelimenin hata sonucu tekrar yazılması gibi durumlara da rastlanmaktadır.

SONUÇ

Geçmişini, kültürünü ve dilini unutan milletler, tarih sahnesinden kaybolmaya mahkûmdur. Firdevsî, yazdığı bu destan ile belki de bir milleti küllerinden yeniden doğurmayı başarmıştır. Biz de bu amaçla kültür mirasımızın bir parçası olan “Şâhnâme’nin Türkçeye yapılan ilk çevirisini” çalışmamızda dil ve yazım özellikleri bakımından ilim dünyasına tanıtmaya çalıştık. Dönemin dil özelliklerini yansıtmayı, kelime hazinesinin incelenip ilk kez karşılaşılan kelimelerin bulunması gibi özellikler çeviriyi daha da önemli kılmaktadır. Ayrıca Türk hikâyeciliğinde hikâye anlatma ve meddâhlik geleneğinin gelişmesi açısından büyük pay sahibi olan bu tercümenin; dönemin kültürel ve sosyolojik yapısı, tarih ile çeviri anlayışları hakkında ipuçları sunduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle doktora çalışması olarak çalışmayı tercih ettiğim bu değerli eserin, bir basamak oluşturarak yeni çalışmalara kaynaklık etmesini temenni ederim.

Kaynaklar

- Beyreli, Latif ve Zuhâl Kültürel (1999). *Şerifi Şâhnâme Çevirisi (I-IV)*. Ankara: TDK Yay.
- Dilçin, Cem (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Gültekin, Hasan (2013). “Firdevsî, Şeh-nâme, Şeh-nâmecilik ve Meşâhîr-i İslâm’da Firdevsî Maddesi”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6/3. s. 242-244.
- Kanar, Mehmet (2010a). “Firdevsî”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 125-127.

- Kanar, Mehmet (2010b). “Şâhnâme”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 289-290.
- Kanar, Mehmet (2013). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yay.
- Köprülü, M. Fuad (2004). Edebiyat Araştırmaları I. “*Türklerde Halk Hikâyeceliğine Ait Bazı Maddeler*”. Ankara: Akçağ Yay.
- Kuğu, Mustafa (2017). *15. Yüzyıla Ait Şâhnâme Tercümesi: Giriş-Metin-Sözlük*. Doktora Tezi. Çanakkale: Çanakkale Üniversitesi.
- Kültüral, Zuhâl (2010) “Şâhnâme Türkçe Tercümeleri”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 290-291.
- Safâ, Zebîhullâh (2002). *İran Edebiyatı Tarihi*. Çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüsha Yay.
- Yıldırım, Nimet (2014). *Şahnâme*. İstanbul: Kabalcı Yay.